IL-FOLKLORE TA' MALTA U GHAWDEX

Ta' Ġ. CASSAR PULLICINO.

MINN mindu l-kelma "Folklore" issawret fl-1846 minn W. J. Thoms, sar tiftix ta' reqqa kbira fil-ħajja tan-nies ta' bosta pajjiżi. Kien tiftix siewi fuq id-drawwiet. fuq it-twemmin fieragħ (superstizzjonijiet) li jsaltan f'imħuħ in-nies, l-iktar ta' bla tagħlim, li l-ħajja tagħhom tintiret bla tibdil xejn, jew tibdil żgħir, mill-missier għall-iben, minn nisel għal ieħor. U dan it-tiftix ma damx ma kixef dinja oħra ta' drawwiet u superstizzjonijiet, imxerrda ma' l-art kollha, fejn qabbdu l-egħruq tagħhom ġrajjiet qodma, nofshom minsija, li l-Istorja ma fakkritx. Jinsabu dawn il-fdalijiet tal-ħajja u l-kultura l-imgħoddija fi ħwejjeġ żgħar, bħal ma huma t-taqbil u l-għana, it-tħannin tat-trabi, il-qwiel u l-ħrejjef tal-poplu, u għadek tista' ssibhom, fost dik il-qatgħa ta' nies li l-aktar jibqgħu marbuta mad-drawwiet u t-twemmin qadim ta' misserijiethom. Ix-xjenza ġdida tal-Folklore "tħaddan il-kultura u l-għerf li l-poplu joħloq mir-riżorsi tiegħu biss u li ma daħlux fl-Istorja u fir-Reliġjon uffiċjali tal-pajjiż." Issibu għalhekk kull fejn hemm poplu, imxerred mad-dinja kollha, imwieled min jaf meta, donnu miżmum ħaj mid-dehra tas-sema ikħal, mit-tifkira tal-kobor ta' darba, imqabbad sħiħ mal-imqades u d-djar il-qodma li fuqhom il-poplu niseġ ħrejjef, u qwiel, u sawwar għanjiet u taqbil biex bihom fisser l-għaġeb tiegħu għall-kobor tal-ħolqien ta' madwaru.

Għidna li dan il-għerf bla miktub issibu kullimkien: mela Malta għandha wkoll il-Folklore tagħha, għani daqs ta' artijiet oħra. Dnub li dan il-materjal għadu qatt ma ngħabar kollu u li ħadd għadu ma għarblu u ikklassifikah biex ikun jista' jiswa għal studju mxebbah ma' dak ta' pajjiżi oħra. Imma d-dmir tagħna li qed ngħixu fis-seklu għoxrin huwa li nagħmlu dak li ma redux jew ma setgħux jagħmlu ta' qabilna fl-imgħoddi. Minna għandu jiġi li nuru interess biex niġbru l-fdalijiet ta' twemmin qadim u nhejju t-triq għall-bini ta' Biblijoteka tal-Folklore Malti! F'din il-kitba beħsiebni niġri ġirja ħafifa mal-għalqa kbira tal-Folklore, nuri l-elementi li minnhom jissawwar, ngħid fuq fuq kif jista' jitqassam taħt bosta rjus għall-ħeffa ta' l-istudju u nagħti wkoll xi tagħrif kif u m'nejn jista' jinġabar dan il-Għerf bla miktub, kif sejjaħlu Patri Manwel Magri.

L-ewwel ma nibdew mill-Ħrejjef Maltin. Minn dawn

għandna, jew aħjar kellna, bil-bosta; imma llum kull ma jmorru qegħdin jintesew mat-tusigħ tat-tagħlim il-ġdid, li ġenneb il-qadim — il-Folklore — li ma baqax jiswa għall-ħajja tal-lum. Imma jeħtieġ niftakru li mhux dejjem kien hekk: dari kien xort'oħra, u l-ħrejjef kienu għal niesna l-qodma dak li r-rumanzi u x-"short stories" huma għalina llum, sew bħala mogħdija taż-żmien kif ukoll bħala mezz ta' tagħlim siewi fuq il-ħajja. Fi kliem ieħor, kienu jimlew vojt fil-ħajja ta' misserijietna. U xi studjużi nxteħtu għal dax-xogħol, fosthom Patri Manwel Magri u l-Prof. H. Stumme, tedesk, li bejniethom għall-bidu ta' dan is-seklu ġabru biċċa sewwa mill-ħrejjef tagħna. Ta' l-ewwel ħareġ sensiela minnhom fil-*Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien*, taħt l-isem ta' "*Hrejjef Misserijietna*" (2), "*Misserijietna u l-Ġganti*" (2), "*X'igħid il-Malti*" u "*X'igħid il-Malti fuq id-dinja ta' taħt u fuq ir-Riieħ.*" H. Stumme ħareġ ktieb bil-ħrejjef imnizzlin bil-Malti "*Maltesische Studien*"—Leipzig (1904), u mbagħad qalibhom għall-Ġermaniż "*Maltesische Märchen Gedichte und Rätsel*". Xi ħrejjef Maltin ta' Patri Magri nqalbu għall-Ingliż minn Margaret Murray u L. Galea fil-ktieb "*Maltese Folktales*" (1932).

Insibu fil-ħrejjef ta' Malta tixbih ma' dawk ta' artijiet oħra. Hekk il-ġrajja ta' Bin il-Għarfa jixbhu 'l dawk tal-Grieg Hercules, u l-Ġaħan Malti għandu ħafna mill-Ġofà Sqalli. L-element tas-seħer jidher ukoll bosta drabi, l-ilma tal-ħajja (li jinsab ukoll fl-istejjer Ġermaniżi ta' l-aħwa Grimm), ifejjaq il-mard u jgħaqqad il-ġisem mill-ġdid wara l-mewt; kull min irid jaħrab mis-saħħar kiefer tal-ħrafa jinqeda bi tliet kobob, ħomor, bojod u koħol, li meta jinxeħtu jinbidlu f'nar, f'baħar jew fi xkiel ieħor li jfixkel is-saħħar u jgħin 'il min ikun qed jaħrab. It-tifla tas-sultan tista' tgħid dejjem tiżżewweġ 'l iżgħar fost tlitt aħwa, li fosthom huwa biss juri li jistħoqqha l-akbar. Xi tagħlima nisiltu wkoll minnhom; il-bibien u s-sniedaq li ħadd ma għandu jiftaħ juruna li ma għandniex inkunu kurjużi. U barra minn hekk, xi waqtiet ninfexxu nidħku bil-figura ta' Ġaħan jaħsel il-kirxa jew dieħel ġol-knisja jiġbed il-bieb warajh, għax ommu qaltlu jagħmel hekk. F'ħinijiet oħra ninġibdu wara l-kappillan għaqli — iċ-"Ċenaklu" — li tant kien jilħaqlu li ġiebħa żewġ ma' kulħadd u dejjem ħareġ b'wiċċ il-ġid min-nases li kienu jagħmlulu.

Barra l-ħrejjef, għandna wkoll il-Għana, li flimkien mal-ħrejjef kienu kullimkien l-ewwel letteratura tal-pajjiż. Dan il-għana ħafna minnu huwa tradizzjonali, jintiret mill-missier

għal għand l-iben; huwa ġenwin u tinħass fih tbaqbaq il-passjoni u jgħaġġel it-taħbit ta' qalb il-poplu mis̊jura bit-tiġrib tas-snin. Għadhom jafuh ix-xjuħ tagħna: u fl-irħula, għal dawl il-qamar fl-iljieli sajfija, għadhom joħorġu, bil-kitarra ġewwa jdejhom, iduru mat-triqat u jsemmgħu l-għana tagħhom ħiereġ minn ġo qalbhom, issa marbuta mal-ġmiel tal-ħanina, issa mqallgħa għall-kruha taċ-ċaħda fil-ħajja u issa mgħollija għat-telfa tal-isbaħ tamiet tagħhom. Hija l-kotra tal-poplu li tgħanni: il-ballata waqt li jballtu bil-marżebba fuq id-deffun tal-isqfa; il-bdiewa wara l-ħsad, fuq l-andrijiet; is-sajjieda, ġejjin lura bil-konzijiet mimlija bil-qabda; il-ħassiela waqt li jkunu jgħorku l-ħwejjeġ u jonfduhom — u kulħadd isemma' l-għana tas-sengħa tiegħu. Tisma' għanjiet li jfaħħru u jgħallmu, imma hemm oħrajn li jmaqdru u jgħajru u jaqgħu fil-għajb. Oħrajn ifakkru l-ġrajjiet qodma ta' niesna fl-imgħoddi; it-tiġrib ta' "L-Għarusa tal-Mosta", il-qsim il-qalb ta' "Katrin ta' l-Imdina" u l-qlubija ta' "Toni Bajjada" minn Naxxar. Dawn u ħafna għana ieħor li minnhom ġabru G. P. Badger fil-"*A description of Malta and Gozo*" (1838); il-Professur L. Bonelli fid-"*Dialetto Maltese*" 1891), u fis-"*Saggi del Folklore dell'Isola di Malta*" Palermo 1895), u l-Professur H. Stumme li ġabar 400 fil-ktieb "*Maltesische Volksieder im Urtext mit deutcher Ubersetzung*" — Leipzig, 1909. Barra dawn, għandna studju bil-Malti tal-Professur Aquilina, meta kien għadu student, fl-ewwel żewġ numri ta' "Leħen il-Malti" (1931), ieħor bl-Ingliż ta' A. Cremona, "*Is the Maid of Musta a Myth*" (Journal of the Malta University Literary Society, 1934.—Lux Press), fuq l-Għarusa tal-Mosta, bi tweġiba għal dak bit-Taljan ta' Ettore Rossi fuq l-istess suġġett.

Fergħa oħra tal-Folklore Malti huma l-"leggendi popolari" li jinsabu mxerrdin 'l hawn u 'l hinn fil-gżejjer tagħna. Huma stejjer qosra, ħelwin, imżewqa mill-fantasija tal-poplu. Għadek tismagħhom dawn l-istejjer, fuq xi knisja jew dar qadima, fuq xi niċċa jew statwa qalb ir-raba', kif ukoll fuq l-ismijiet ta' postijiet f'Malta u Għawdex. U billi dawn il-leġġendi ssawru ftit ftit ma' tul il-mixja ta' l-Istorja tagħna, nistgħu għalhekk inqegħduhom qatgħa qatgħa, waħda għal kull żmien importanti tal-ħajja ta' artna. Nibdew mit-tradizzjonijiet ta' San Pawl li tnisslu mill-miġja fostna ta' l-Appostlu tal-ġnus, u li tagħha għad għandna t-tifkira f'ismijiet bħal dawn: S. Pawl il-Baħar għax ħabat hemm; Għajn Rażul (Appostlu), fejn ġagħal l-ilma joħroġ biex jisqi 'l sħabu, u San Pawl Milqgħi fejn kien mil-

qugħ minn Publju.

Ngħaddu mbagħad għal-leġġendi Normanni fuq il-Konti Ruġġieru, kif niżel Miġra l-Ferħa, u ġie milqugħ mill-Maltin bil-weraq tal-palm u taż-żebbuġ u għadda minn "Wied ir-Rum" għal taħt l-Imdina; u wara niġu għat-tradizzjonijiet fuq it-Torok u l-Kursali tas-sekli ħmistax u sittax, fejn il-ħruxija ta' Dragut u sħabu għadna niftakru fiha mħabba l-isem ta' xi blata jew biċċa art, ta' xi knisja żgħira mtellgħa b'wegħda biex Malta teħles mit-Torok, kif ukoll f'xi għidut bħal "Ikrah Tork", "It-Torok tieħdok" u "ħażin daqs Kursal." Il-Kavalieri wkoll ħal-lew tifkira fil-moħħ tal-poplu, li għadha tidher mill-istejjer fuq palazzi u djar kbar fejn igħidu li jaraw il-ħares għax flhom qatlu Kavalier, fuq is-saħħar Falzun, fuq il-kefrija ta' l-Inkiżizzjoni u l-biża' tal-"Bir tas-Skieken." Fl-aħħar insemmu l-leġ-ġendi Franċiżi, meta darba qalgħu xebgħa f'dan jew dak ir-raħal u meta tagħna ħbew id-damask u l-qniepen tal-knejjes biex ma jisirquhomx il-Franċiżi. Stejjer dawn li baqgħu ħajja sa żmienna, imma li għad iridu jinġabru u jitqiegħdu fil-kwadru tagħhom bħala versjoni popolari tal-ġrajja ta' Malta. Ta' min ifaħħar hawnhekk ix-xogħol li kien għamel bit-Taljan A. Farini, li ħareġ tliet kotba għall-iskejjel "*Fiabe, Tradizioni e Leggende Maltesi* (Tip. San Giuseppe, Hamrun—Malta, 1934-36).

Insemmu issa l-Mediċina popolari u "Kliem ir-Riqi". Nil-taqgħu ma' ta' l-ewwel fil-bosta twemmin mingħajr bażi xjentifika li l-poplu tagħna (daqs dak ta' bnadijiet oħra) jinqeda bih meta jinqalagħlu xi mard, xi tfekkik, xi qsim eċċ. Hekk, għal rifsa ta' debba jħażżqu ftit fejġel bil-martell u jkebbuh mas-sieq halli jqatta' d-demm; għad-deni biered igħallu x-xewk tal-għoqba u biex jiġbed id-deni ta' tarbija joqtlu fenek, jaqsmuh u jqiegħ-duh fuq żaqq il-marid sakemm jiħdar, eċċ. Għidna li dawn ir-rimedji ma fihom xejn xjentifiku. Imma ma għandniex ninsew illi bosta mill-mediċina tal-lum ġejja dritt minn dik popolari, li fin-nuqqas ta' ħaġa aħjar, ma setgħetx titwarrab qabel. Ma' dawn għandhom x'jaqsmu xi ftit rimedji oħra biex wieħed ibiegħed xi marda, bħal ma hi s-suffejra, dik ta' l-għajnejn "il-qarnita", dik tal-wiċċ "il-ħżież" eċċ. Għal dawn hemm "il-ħatem" li bih jogħorku l-għajn jew ġilda marida waqt li jgħidu xi vrus imqabbla biex "jirquha." Kliem ir-riqi jista' jisseijaħ ukoll dak li jgħidu niesna biex ibiegħdu l-"għajn", biex jaqtgħu t-tromba fil-maltemp, meta jberraq u jriegħed bil- qawwi eċċ. Superstizzjonijiet kemm trid : imma qegħdin magħna — u mhux Malta biss! Minn dawn għad hawn ħafna x'wieħed jiġbor, għal-

kemm sew Patri Magri kemm A. Cremona fil-kitbiet tagħhom fethu t-triq għal studju akbar fit-twemmin u s-superstizzjonijiet tal-Maltin.

Taħt il-Folklore jaqa' wkoll l-għajjat tal-bejjiegħa, li jista' jiswa biex juri fuq fond soċjali l-persunaġġi tradizzjonali li jirtu l-għajjat mas-sengħa tagħhom. Hemm ukoll l-laqmijiet ta' rħula tagħna, imsejsin fuq il-piki ta' bejniethom, biż-żediet ġodda ta' laqmijiet, u l-piki ta' baned u każini tal-logħob tal-ballun. Insemmu wkoll il-logħob tat-tfal Maltin, u l-kliem, aktarx imqabbel, li jgħidu waqt il-logħob, li llum bil-ftit il-ftit qed jinqata'. Qed ingħid għal dak li konna nilagħbu aħna, bħal "Faraboj", "Qliegħa ġħal-Likk", "Dgħajsa Galjotta", "Malta Tagħna", "Frendun", "Id-Daqqa tal-Imgħallem", "Noli", "Tula Bott" u ħafna oħrajn bħal dawn li kienu l-ħena u l-ħajja tat-tfulija. Ma' dawn inżidu l-"Ħaġa Moħġaġa" li t-tfal jafu ħafna minnhom, imma li meta jikbru jinsewhom; ftit li xejn għad għandna miġburin minnhom u għalhekk min irid għandu kamp kbir fejn jirgħa.

Hadd ma jista' jħalli barra mill-Folklore, il-Qwiel tal-pajjiż, u minn dawn Malta għandna kemm irridu. Trid biss toqgħod b'widnejk miftuħa u tniżżel kull proverbju li tisma' biex b'hekk inkunu nistgħu nżidu dejjem ma' dak li ġa nġabar u ma' l-istudji fuqhom li ġa saru. Ġabriet ta' qwiel Maltin għandna. L-ewwel ma beda Agius de Soldanis (1712-1770) bil-"*Apoftegmi e Proverbi Maltesi*" li ħalla manuskritt-u li debru fil-"Malta Letteraria" fl-1929; imbagħad Vassalli bil-"*Motti, aforismi e proverbi maltesi*" (1828), li minnu mbagħad ħadu oħrajn, bħal Castagna fl-Istorja ta' Malta tiegħu. Hemm imbagħad studju fuq il-Qawl Malti, mill-Prof. G. Aquilina, meta kien għadu student, li wara deher fil-"*Ward ta' Qari Malti*", Vol. II; waqt li Patri Magri fil-ktieb "*X'igħid il-Malti*", għamel biċċa xogħol billi ġabar it-twemmin tal-biedja u tat-temp li wasal għandna taħt sura ta' qwiel. A. Cremona għandu studju tajjeb ukoll fuq dawn, li ħareġ fl-1922, fl-"*Archivum Melitense*", taħt l-isem "*Weather and Husbandry Lore in the Isles of Malta*". Dan l-aħħar, fl-1942, ħareġ ukoll ktieb bil-qwiel Maltin imxebbhin ma' dawk Ingliżi, mill-Kaptan E. Busuttil. Imma għad fadal x'wieħed jiġbor, u dan mhux xogħol ta' wieħed waħdu: għax qawl li jingħad f'raħal ma tisimgħux f'raħal ieħor u anqas fl-ibliet, u dak li jgħidu l-bdiewa ma ssibux f'ħalq il-barklori u anqas tisimgħu mill-faħħama jew minnies tal-barriera.

Barra dan li semmejna hemm fergħa oħra ta' **Folklore Malti**,

bħal ma huma d-drawwiet qodma tagħna fit-twelid, fiż-żwieġ u fil-mewt, kif ukoll fl-ilbies u fl-istrumenti tad-daqq u fiż-żfin Malti. Kiteb fuq dawn Abela-Ciantar, u ħafna oħra barranin, li ġew Malta u ħadu minn dan il-kittieb tagħna. Hemm imbagħad id-drawwiet Maltin f'jiem ta' festa; ngħidu aħna li l-għada ta' San Publju jmorru San Pawl il-Baħar, f'San Ġirgor għal Marsaxlokk jew Birżebbuġa, u f'Lapsi jew għall-Kalkara inkella għal fuq il-Gżira tal-Lazzarett. Fuq dawn tajjeb wieħed jara l-ktieb "*Id-Drawwiet tal-Maltin*" (1909) ta' Dun G. Farrugia, u dak ta' Vzo. Busuttil "*Holiday Customs in Malta*" (1894). Hemm drawwiet oħra li mhux la kemm tgħid għaliex jew meta bdew jsiru; għala ma' l-ewwel tokk ta' Sibt il-Glorja jaqbżu l-baħar u jieħdu l-ewwel għuma; għala fl-Imnarja jsiru t-tiġrijiet tal-bhejjem, jew f'Mejju jarmaw l-arblu u jitilgħu għalih wara li jkun midluk bix-xaħam, x'ifisser il-qamħ u l-ġilbiena li jiżirgħu għall-Milied u għall-Ġimgħa l-Kbira, u l-ħġejjeġ li jqabbdu u t-trajbu li jaħarqu lejlet San Ġwann, u bosta u bosta oħrajn li twelidna qalbhom imma li qajla nagħtu każ tagħhom.

Minn dawn l-elementi ewlenin huwa msawwar il-Folklore Malti. M'hemmx għalfejn ngħidu li din li tajna hija klassifikazzjoni wiesgħa u fuq fuq għall-ħeffa ta' min jitħajjar jiġbor xi ħaġa ta' siwi folkloristiku. Jekk taħsel tidħol fis-suġġett imbagħad waħdek tibda ssib fuqhiex tikteb jew tfittex. Il-biċċa xogħol qiegħda sa kemm tasal biex tħajjar 'il dak li jkun biex igħidlek dik l-għanja jew dik il-ħrafa li inti tkun trid. Jeħtieġ l-ewwelnett li ssir midħla ta' dawn in-nies, u qabel ma tneħħi xi ftit minn dak it-tfantis soċjali li jġagħlek taħrab it-tallab, u titbiegħed mill-bidwi, mis-sajjied jew mill-barklor, la tistenniex li dak l-ieħor sa jgħidlek xi ħaġa, meta ma jafx b'liema ħsieb qed tistaqsih dal-ħwejjeġ, jekk hux biex tidħak bih għax ma tgħallimx skola. Għalhekk il-ġbir tal-folklore jitlob tħabbib mal-kotra tan-nies, fehma ħabiba tan-nuqqasijiet intellettwali tagħhom u fuq kollox is-sabar biex wieħed jiġri 'l hemm u 'l hawn biex iżid mal-ġabra tal-folklore tiegħu.

Nagħalqu din il-kitba billi ntennu dak li ġa għidna, li l-ġbir tal-għerf bla miktub tal-poplu mhux xogħol ta' wieħed waħdu. Li kieku kulħadd joqgħod b'widnejh u b'għajnejh miftuħa kull fejn imur fil-gżejjer tagħna, u jniżżel dak li jara u jisma' fl-irħula u fl-ibliet, imbagħad inkunu nistgħu nagħtu l-ħajja lir-ruħ sabiħa ta' misserijietna l-qodma, li nisġu ġrajjiet u għidut sbieħ fuq il-ħajja ta' madwarhom, imżewqa mill-lwien tal-fantasija.